

Protestantse
Kerk

Geloof · Hoop · Liefde

Wij en ons werk

Dienstbaar in Gods wereld

Een handreiking voor bezinning en gesprek
van de Protestantse Kerk in Nederland

*Ethische bezinning, nummer 1
Protestantse Kerk in Nederland*

Inhoudsopgave

Wij en ons werk	3
Opzet van de handreiking	5
1. Gods werk en menselijk werk	6
2. Waarom we werken	9
3. Werk als sociaal gebeuren	12
4. Werk als levensonderhoud	13
5. Uitzicht	15
6. Gespreksvragen	16

De handreiking is in samenspraak met vele anderen geschreven door dr. Arjan Plaisier en dr. Harm Dane. Deze handreiking is tot stand gekomen met steun van de Stichting Kerk & Wereld

Wij en ons werk

Beste lezer en lezeres,

Misschien ga je iedere morgen fluitend naar je werk, omdat het je in staat stelt het beste uit jezelf te halen en met collega's iets moois tot stand te brengen. Je hebt een uitdagende baan met de nodige afwisseling en leuke collega's. Je hebt het gevoel nuttig te zijn en je wordt voor je werk ook nog eens prima beloond.

Het kan ook anders. Misschien sleep je je naar je werk. Je hebt al heel wat reorganisaties meegemaakt en het houdt maar niet op. Je begint moe te worden, maar het pensioen is nog niet in zicht en wordt nu ook nog een of twee jaar uitgesteld. Je vraagt je af of je het wel volhoudt.

Werk is van alle tijden. Altijd hebben mensen gewerkt en dat zal zo blijven, al was het maar omdat de gebraden kippen ons niet vanzelf in de mond vliegen. Het is een thema dat veel verschillende beelden en reacties oproept. Hoe verschillend we ook in ons werk staan, er zijn maar weinig mensen die liever niet zouden werken. Oplopende werkloosheid bepaalt ons weer bij de betekenis van werken. Dat geldt voor hoogopgeleiden, maar ook voor lager opgeleiden. Werk geeft invulling en structuur aan de dag, het brengt mensen in contact met anderen, het geeft hen het gevoel nuttig te zijn, het geeft de mogelijkheid iets te 'maken' en de bevrediging samen met anderen iets gepresteerd te hebben. Werk is een echt menselijke bezigheid, die ons leven diepgaand bepaalt. Mensen zijn bezig, 'van de vroege morgen tot de late avond' – betaald, onbetaald en vrijwillig – en zouden ongelukkig zijn wanneer ze dat niet waren. Altijd vakantie vieren is op het eerst gezicht misschien aantrekkelijk, maar na drie maanden ben je de camping wel zat.

Tegelijk komen we in de wereld van het werk heel wat spanningen tegen. We werken nu eenmaal niet in een harmonische wereld, maar in een wereld waarin ook *dorens en distels groeien*. We noemen een paar van die spanningsvelden:

- Jonge mensen vinden moeilijk een baan en als ze er een vinden heeft die vaak weinig te maken met de gevolgte studie. Het ideaal van 'leuke baan, inspirerend werk, mooie beloning' brokkelt steeds meer af. Je mag al lang blij zijn als je ergens aan de bak komt.
- Mensen staan steeds meer onder de druk van prestatiedwang. Er moet steeds meer worden gedaan met steeds minder mensen. Werkgevers worden gedwongen deadlines te stellen en werknemers worden erdoor opgejaagd, er wordt een groot beroep gedaan op de loyaliteit, maar wat is die waard als je alsnog ontslagen wordt?

- De grens tussen werk en privé is steeds minder duidelijk. Flexwerk lijkt leuk, maar wanneer begint mijn werk en wanneer houdt het op? Neem ik buiten werktijd mijn mobiel op of niet? Beantwoord ik mijn mails alleen onder kantooruren, of ook daarbuiten? En welke consequenties hebben beide keuzes?
- Mensen met een beperking of een verminderd arbeidsvermogen willen graag (in deeltijd) werken, maar krijgen dat vaak niet geregeld. Er staan overheidsregels in de weg, of onwillige werkgevers.
- De zondag is geen vanzelfsprekende rustdag meer. Werken op zondag is op papier een vrije keuze, maar in de praktijk moet je eraan geloven. De 7x24-uurs economie geeft vrijheid aan de consument, maar dwang aan de winkelier.

Deze lijst, die u vast nog weet aan te vullen, is niet bedoeld als klaaglijst. We willen niet alleen stilstaan bij de schaduwkant van werken. Er is veel arbeidsvreugde, werk geeft voldoening en waardering. Wie buiten het arbeidsproces komt te staan, merkt pas welke positieve betekenis werk heeft. Werk is een zegen, maar het is een *zegen* die zich kan keren in een *vloek*. Daarom is er alle reden om kritisch na te denken over de betekenis van werk in ons leven en onze verhouding tot werken. Dat kan niet zonder stil te staan bij de veranderingen die er in de wereld van het werk gaande zijn. Juist omdat het een echt menselijke activiteit is, is het goed je de vraag te stellen wat werk is en waarom we werken. In welk licht zien we ons werk? Dat is de hoofdvraag van deze handreiking.

Opzet van de handreiking

Er zijn veel inspiratiebronnen om antwoord te geven op de vraag wat werk is en waarom wij werken. Persoonlijke inspiratiebronnen, die vaak gevoed worden door een geloof, levensovertuiging of wereldbeschouwing. In deze handreiking gaan we te rade bij de christelijke traditie, in het bijzonder de Bijbel. Wij geloven dat de Bijbel ons tot een andere orde roept, dan waartoe we vanuit de dagelijkse gang van zaken zelf geneigd zijn. Wij maken van de Bijbel geen handboek arbeidsethiek, maar vinden dat vanuit de Bijbel heilzaam licht valt op ons nadenken over werken, ook in de huidige tijd.

Puttend uit de christelijke traditie komen we tot vier inzichten. Deze inzichten worden eerst ingeleid en vervolgens kort toegelicht. Ten slotte worden vanuit de inzichten enkele kanteekeningen gezet bij 'werk vandaag'. De handreiking wordt besloten met een kort slotwoord.

Deze handreiking is bedoeld voor gesprek en bezinning in de gemeenten. Het is goed om te bedenken dat ons werk en ons nadenken over werk plaatsvindt binnen wereldwijde verbanden. Ook dat heeft alles met ethische bezinning te maken. In deze handreiking ligt het accent meer op de betekenis van werk in het persoonlijk leven van mensen en op de vraag hoe mensen elkaar in en met hun werk tot zegen kunnen zijn. Met het oog daarop zijn gespreksvragen toegevoegd. Wij hopen als Protestantse Kerk met deze uitgave bovendien een bijdrage te leveren aan het debat dat in de samenleving over werk wordt gevoerd. Er wordt in de samenleving wel veel over werk gesproken, maar de ethische bezinning schiet er geregeld bij in. Met de inzichten in deze handleiding voor bezinning en gesprek hopen we daar wat aan te doen.

1. Gods werk en menselijk werk

De Bijbel vertelt over mensen die werken: veehouders, landbouwers, druiventelers, tentenmakers en timmerlui, om maar elke werkzaamheden te noemen. Het is dus niet verwonderlijk dat de Bijbelschrijvers nagedacht hebben over werken. Wij zijn de eersten niet. Vanuit de Bijbel valt er licht op ons werk. We staan in een lange traditie. De kern van de Bijbelse boodschap is dat we er niet alleen voor staan met ons werk. Als wij werken doen we dat in een wereld die van God is. Het begint niet bij ons maar bij God. Dat wordt duidelijk in een sleuteltekst.

In Genesis 1 wordt het verhaal verteld van de schepping van de wereld. Dat gebeurt in het ritme van zeven dagen. Het begint allemaal met de schepping van het licht op de eerste dag en het loopt uit op de schepping van de mens op de zesde dag. De mens krijgt de opdracht mee om te heersen over de vogels, de vissen en de dieren (Gen. 1:28); later wordt verteld dat hij de tuin waarin hij is geplaatst moet bewerken en bewaren (Gen. 2:15). Maar voordat de mens gaat werken, volgt er een opmerkelijke passage:

Zo werden de hemel en de aarde in al hun rijkdom voltooid. Op de zevende dag had God zijn werk voltooid, op die dag rustte hij van het werk dat hij gedaan had.

God zegende de zevende dag en verklaarde die heilig, want op die dag rustte hij van heel zijn scheppingswerk.

Dit is de geschiedenis van hemel en aarde. Zo ontstonden ze, zo werden ze geschapen (Gen. 2:1-4a).

Deze passage vertelt over de zegen van God. Voordat de mens aan het werk gaat ontvangt hij de zegen van God. De mens krijgt de opdracht om te werken, maar voordat hij de eerste spa in de grond steekt, wordt hij tot een andere orde geroepen. Voordat het werk een heilig moeten worden kan, is er de zevende dag. Het is de dag dat God zich verheugt over zijn werk en het is de dag van de zegen. De mens begint zijn actieve leven niet met zijn eigen werk, maar met het vieren van Gods werk. Eerst is er de dag van de zegen van God, pas dan komt de eerste werkdag van de mens. Eerst is er de tijd om stil te staan bij God, bij wie God is en wat God doet. Daarna is er nog tijd genoeg om aan het werk te gaan. Ieder mens wordt pas echt 'gemaakt' door Gods goedheid. Eerst de zegen, dan het werk. Zonder de zegen van God is het 'vergeefs dat je vroeg opstaat, je laat te ruste legt, je aftobt voor wat brood – hij geeft het zijn lieveling in de slaap' (Ps. 127:2). In de tien

geboden staat: zes dagen lang kunt u werken en al uw arbeid verrichten, maar de zevende dag is een rustdag, die gewijd is aan de HEER, uw God (Ex. 20:9-10). Die zevende dag is voor de mens eigenlijk de eerste. En de eerste dag straalt af op die andere zes dagen.

De mens is dus niet in de eerste plaats een homo faber, een werkende mens, die zwoegend en slovend zijn brood verdient. De mens is in de eerste plaats een liturgisch wezen. Eerst mag hij de zegen van God ontvangen en God daarvoor danken. Het eerste 'werk' dat de mens doet is God loven. Als mens ben je niet los gestort en moet je het verder maar uitzoeken. Je bent in een wereld terecht gekomen die in Gods hand is. Een wereld waar God mee is begonnen en die Hij niet loslaat. God zal ervoor zorgen dat er van deze wereld iets terecht komt. Zijn rijk zal komen. Zonder dat besef komt het menselijk werk totaal in de lucht te hangen. Ons werk begint daarom met het besef van Gods zegen. Werk is vruchtbaar onder de zegenende handen van God. Werken begint met de lofzang op Gods goedheid en Gods werk.. Zo horen ora et labora bij elkaar.

Deze Bijbelse sleuteltekst leidt tot het **eerste basisinzicht**:

Wij doen ons werk in het licht van Gods werk.

Werk is een zinvolle opdracht. Het moet geen afgod worden en de mens moet er geen slaaf van worden. Onze ziel en zaligheid hangt er niet van af. Met ons werk scheppen we de wereld niet en we redden er de wereld ook niet mee. Het is goed en betekenisvol, maar alleen wanneer de menselijke maat wordt bewaakt. Zo niet, dan gaat de wereld aan vlijt ten onder.

Dit basisinzicht leidt tot de volgende opmerkingen:

- Het is bedenkelijk wanneer de grens tussen werk en vrije tijd geheel vervaagt. Flexibeler werktijden bieden veel mogelijkheden en geven meer vrijheid. Flexwerk maakt het mogelijk veelvuldig te schakelen tussen verschillende werkzaamheden en aandachtsgebieden en dat is voor velen een uitkomst. Maar permanente beschikbaarheid en permanente oproepbaarheid is onmenselijk. Het maakt werk tot een slavendrijver.
- Er dienen grenzen te zijn aan de prestatiedrang en het opschuiven van deadlines. We hoeven ons niet dood te werken, ook niet in naam van economische concurrentie. Werk is nuttig en nodig, er is niets mis met hard werken, integendeel, maar de menselijke maat mag niet uit

het oog verloren worden. Het is belangrijk om concurrerend te zijn, maar werk dient de mens en de mens niet het werk. De werkdruk kan zo hoog worden opgeschroefd, dat mensen er aan onderdoor dreigen te gaan. Daar kan niet de bedoeling zijn.

- Als kerk moeten we ook de hand in eigen boezem steken. Kerk is voor velen vooral werk. Er moet van alles. Kerkenwerk lijkt nooit af en langer stilzitten dan de zondagse kerkdienst lijkt voor velen een opgave. Er wordt soms ook teveel van steeds dezelfde mensen gevraagd. Dat kan ondermijnend werken. Alsof wij de kerk maken. In de visienota de hartslag van het leven staat: 'een paar dingen goed doen met een vrolijk hart is beter dan veel dingen doen met een bezwaard gemoed'.
- We zetten een fors vraagteken achter een 7x24-uurs economie, ook als dit blaffen tegen de maan lijkt. Economie is goed, maar niet alles. Laat er voor mensen ook een dag zijn die niet in het teken staat van produceren en consumeren. Anders gaan we daaraan kapot. Voor christenen is dat in het bijzonder de zondag. Dat is een dag voor God en voor elkaar. Ook voor vele anderen is deze dag een vrije dag van rust, ontmoeting en ontspanning. Zo'n dag van rust moet blijven. Om die reden staan we kritisch ten opzichte van de ogenschijnlijk vanzelfsprekend uitbreiding van het aantal koopzondagen. Niet in het minst omdat hierdoor te veel druk wordt uitgeoefend op werknemers en winkeliers om ook op deze dag te werken, wat onder andere tot sociale verarming leidt. De consument komt ook zonder koopzondag voldoende aan zijn trekken.

2. Waarom we werken

Mensen werken. Dat kan in een betaalde baan, fulltime of parttime. Er zijn vele soorten werk, werk voor hogeropgeleiden en werk voor lageropgeleiden, werk met het hoofd en werk met de handen, werk op kantoor, op de werkvloer of 'thuiswerken'. Daarnaast is er niet-betaald werk: werk in het gezin of de familie, werk als mantelzorg (wat soms meer uren vergt dan een fulltime baan) en vrijwilligerswerk in allerlei verschillende vorm en frequentie. Het ene werk is niet belangrijker dan het andere. Ook veel als werklozen geregistreerde personen werken als vrijwilliger of in het gezin.

Vroeg of laat, na een langere of kortere opleiding, gaan mensen aan het werk. Werk hoort bij ons mensen en het is niet goed om niets te doen. Sommigen kunnen vanwege fysieke of mentale beperkingen niet of nauwelijks werken. Dat is vaak een grote frustratie. Het is aan de samenleving om deze mensen niet als last te ervaren, maar als volwaardige leden van de menselijke gemeenschap.

Waarom werken we? Die vraag wordt niet door iedereen op dezelfde manier beantwoord. Er is ook niet één antwoord op te geven omdat aan werk verschillende dimensies zitten. Veel mensen zullen zeggen: om een boterham te verdienen. Anderen zullen zeggen: om liefst veel geld te verdienen (en dat te spenderen, te sparen of ermee te speculeren). Voor velen is werk belangrijk vanwege de contacten met collega's, anderen zien werk als een manier om aan het eigen levensproject invulling te geven en wellicht zijn er nog andere antwoorden te geven. Voor al deze antwoorden is iets te zeggen. Op grond van wat de christelijke traditie ons aanreikt komen we tot het **tweede basisinzicht**:

*Al ons werk, betaald of niet,
is in de eerste plaats dienst aan de ander.*

Met ons werk dienen we de ander. We dragen bij aan het leven van de ander. We werken voor de samenleving. Als dat wereldvreemd klinkt nemen we dat graag voor lief. Wij geloven dat werk van meet af aan op anderen gericht moet zijn. We zijn niet primair op de wereld om te overleven en te voorzien in ons eigen levensonderhoud. We zijn er ook niet om exclusief met ons eigen levensproject bezig te zijn. We zijn op de wereld om wat bij te dragen aan het samenleven met anderen en om zelf ook van de bijdragen van anderen te leven. Dat blijkt al bij onze geboorte. Dan staan anderen klaar om voor ons te zorgen. We treden binnen in een

wereld waar anderen aan gewerkt hebben. We zijn eerst ontvangers van het werk van anderen, anders zouden we zelf niets kunnen beginnen. Vervolgens mogen ook wij ons steentje bijdragen. Ook wij hebben iets in te brengen dat van waarde is. Ons werk heeft effect op de samenleving en de wereld. Het beïnvloedt de materie, de geestelijke werkelijkheid en de onderlinge verhouding van mensen. Werk is een dienst, of het nu door de minister of door de jongste bediende wordt gedaan. Dat komt overeen met de klassiek christelijke idee dat werk een roeping is. Roeping komt terug in het woord beroep. Een beroep is de concrete vorm die mijn dienst aan anderen aanneemt. Dit antwoord motiveert je om je in je werk volledig te geven. Het staat lijnrecht tegenover de ongemotiveerde houding van uitsluitend het hoognoddige doen en weten dat je salaris toch wel gestort wordt.

Dit basisinzicht brengt ons tot de volgende kanttekeningen:

- Werk als dienst beperkt zich niet tot betaald werk. Integendeel. Heel veel dienst wordt gedaan zonder geldelijke beloning. Het wezen van werk is niet dat je er geld mee verdient, maar dat je iets bijdraagt aan het welzijn van anderen. Het kan heel goed zo zijn dat we in ons betaalde werk niet zo heel duidelijk het gevoel hebben een dienst te verlenen, maar dat juist ons werk als vrijwilliger of mantelzorger ons dat gevoel veel meer geeft. Wat dat betreft moeten we ook nuchter zijn: niet alles wat je doet zal zo nuttig zijn, als er maar onderdelen zijn van je werk waar je dat gevoel wel hebt. Het glas zit in dit opzicht zelden helemaal vol, maar even zelden is het helemaal leeg. Wie wil en kan, zal zich op een of andere manier nuttig kunnen maken voor anderen. Het kan zelfs een keuze zijn om genoeg te nemen met wat minder geld in de eigen portemonnee om daarmee tijd over te houden voor vrijwilligerswerk.
- In hoeverre dragen bepaalde vormen van werk echt iets bij aan de ander? We hoeven hier geen wettische normen te hanteren. Maar dit principe levert wel degelijk kritiek op werk dat uitsluitend het eigenbelang dient en alleen gericht is op zoveel mogelijk geld verdienen. Zo dragen niet alle producten die op de markt gebracht worden bij aan de samenleving. Recent nog hebben we gezien dat er financiële producten zijn geïntroduceerd die slechts enkelen gediend en veel meer anderen gedupeerd hebben. Het blijft noodzakelijk de vraag te stellen of werk of producten van werk een relatie heeft/hebben met het belang van anderen of met het algemeen belang.
- Als werk een dienst is, dan is de belangrijkste vraag: welke dienst kan ik leveren? Wat kan ik bijdragen? Daar denk je over na. Je zoekt iets waarin je jezelf kwijt kan. *Dienst aan de ander is geen tegenstelling tot dienst aan jezelf*, ook al kan die dienst aan anderen met grote offers gepaard gaan. We zoeken onze talenten te ontwikkelen en vaak is het zo dat we juist dan voor anderen iets betekenen. Je wordt uitgedaagd om met je talenten te woekeren. Talenten worden je door God gegeven, niet om ze in de grond te stoppen maar om er wat mee te doen. Vele mensen zullen werk als zinvol ervaren juist omdat ze in het

werk iets van henzelf kwijt kunnen. Door je werk ontwikkel je jezelf. Werk is een vorm van zelfontplooiing. Werk geeft je de kans om wat van je leven te maken.

- Je hoeft dus niet permanent bezig te zijn met de vraag wat je kunt bijdragen aan anderen. Je volgt een interessante studie, je zoekt een leuke baan, waarin je iets van je passie kwijt kan. Een vak leren is fascinerend, en onderzoek doen geeft je veel. Maar het kan een al te individualistisch en ook egoïstisch project worden wanneer het zich loszingt van de vraag hoe je anderen daarmee kunt dienen. Daarom is het op zijn plaats om de idee van zelfontplooiing als *ultieme levensdoel* door te prikken. Het is ook niet erg realistisch. Werk is niet altijd leuk en ook niet altijd uitdagend. Het is niet altijd super-inspirerend. Soms is het ook routine. Slijten doen we bijna allemaal aan ons werk. Toch is het daarmee niet waardeloos of betekenisloos. We dienen er anderen mee. Dat is niet altijd even leuk, maar het geeft uiteindelijk meer bevrediging dan altijd maar met je eigen zelfontplooiing bezig te zijn.
- Werk is mijn dienst aan de ander en de samenleving. Dan is het pijnlijk wanneer er op de arbeidsmarkt geen behoefte is aan die dienst. Werkeloosheid is voor velen een drama. Een humane samenleving zal er daarom naar moeten streven zoveel mogelijk mensen te laten meedoen op de arbeidsmarkt. Niet de hoogte van het bruto binnenlands product is de graadmeter van het succes van een beschaving, maar de mate waarin zoveel mogelijk mensen deel uitmaken van de arbeidsmarkt. Dat geldt ook voor mensen met een handicap. Zij kunnen bepaalde dingen niet, maar ook heel veel wel. Ze horen voluit bij de menselijke gemeenschap en mogen daarom ook iets bijdragen aan die gemeenschap. Omgekeerd mag van mensen verwacht worden dat zij zich inspannen om aan werk te komen. Het geeft geen pas genoeg te nemen met een uitkering zonder de bereidheid zelf ook aan de samenleving bij te dragen. Werk is een roeping en vraagt om inzet. Een samenleving vraagt terecht aan allen om mee te doen.

3. Werk als sociaal gebeuren

Bijna al ons werken, of het nu betaald, huishoudelijk of vrijwillig is, is samenwerken. Er zijn collega's, leidinggevendenden, ondergeschikten. Je hebt te maken met huisgenoten, klanten, patiënten, scholieren, afnemers, toeleveranciers. Werken vindt bijna altijd plaats in ontmoeting met anderen. Voor velen ligt daar een belangrijke meerwaarde van werken boven niet-werken. Werken is samenwerken en werk betekent daarom ook meeleven met anderen en van anderen aandacht ontvangen. Werkeloosheid leidt vaak tot een sociaal isolement, met alle gevolgen van dien. Dit wordt uitgedrukt in het **derde basisinzicht**:

Werken is samenwerken.

In ons werk leven we met elkaar. Mensen integreren het beste in onze samenleving door deel te nemen aan het arbeidsproces. Dankzij ons werk maken we deel uit van het menselijk verkeer. We drukken onszelf uit in ons werk en we hopen dat anderen daar oog en oor voor hebben. Omgekeerd doen wij anderen goed wanneer wij hen begrijpen en waarderen. Ook de kunstenaar die zich opsluit in zijn atelier bedoelt iets met zijn of haar werk en zoekt naar een publiek dat zijn werk begrijpt.

Bij dit laatste principe kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt:

- De sociale kant van werk is een waarde en daarmee dus ook kwetsbaar. Op de werkvloer komen irritaties voor en soms groeien die uit tot pesterijen. Misverstanden kunnen leiden tot sluimerende of openlijke conflicten. Mensen kunnen kapot gaan aan de sociale werkomgeving omdat ze zich niet gezien of gehoord voelen. Hoeveel mensen zullen juist om deze redenen niet met lood in hun schoenen elke maandag weer aan de werkweek beginnen. Pesten op school is een thema dat intussen bespreekbaar is; pesten op de werkvloer is vaak nog een taboe.
- Werk is een vorm van samenleven. Dat krijgt soms de vorm van een vaste baan met een vaste kring van collega's en andere contacten. Dat is, we zeiden het al, tegenwoordig eerder uitzondering dan regel. De arbeidsmarkt is flexibel en mensen wisselen vaak van baan, soms vrijwillig, soms gedwongen. Romantisch vasthouden aan verworvenheden van gisteren heeft geen zin. Voor velen is de arbeidsmarkt de markt van de vele mogelijkheden en zij varen daar wel bij. Ook hier dreigen echter gevaren. De rek kan er bij mensen uit raken als ze zich voor de zoveelste keer moeten omscholen. Contacten op de werkvloer worden vluchtiger, werk wordt anoniemer wanneer de vastheid verdwijnt en mensen zich nauwelijks meer kunnen identificeren met een bedrijf of werkomgeving.

4. Werk als levensonderhoud

Werk is de manier om te voorzien in het levensonderhoud. *Wie plant er een wijngaard en eet niet van de vruchten? Of wie hoedt er een kudde en drinkt niet van de melk?* (1 Kor. 9:7). Door te werken en te dienen, dienen we ook onszelf. We produceren ook om te consumeren. Dat geldt eveneens voor wie geen betaalde arbeid verrichten, maar toch werken. Zij mogen het brood mee-eten van het inkomen van anderen of van een uitkering – en dat brood is geen genadebrood. Ook zij die niet kunnen werken hebben recht op een levensonderhoud. Zij doen een appel op de samenleving om al werkend te zorgen en deze zorg zich ook te laten uitstrekken naar hulpbehoeftigen. Dit brengt ons op het **vierde basisinzicht**:

*De arbeider is zijn loon waard,
niet meer en niet minder.*

Dit basisinzicht ligt voor de hand en is weinig opzienbarend. Dat hoeft ook niet. Er zijn inzichten die vanzelf spreken. Wel zijn er een aantal kanttekeningen bij te maken, die misschien minder voor de hand liggen of waar wat minder oog voor is:

- Beloning staat tegenover werk. Wie zijn of haar aandeel levert aan het welzijn van de gemeenschap, mag daar ook van leven. Beloningen verschillen. Een minimumloon bestaat wel, een maximumloon niet. Er is een Balkenendenorm als maximum, die een goede graadmeter is. Problematisch zijn de soms excessieve beloningen en bonussen in bepaalde sectoren van de samenleving. De huidige economische crisis is voor een groot deel veroorzaakt door menselijke hebzucht. De veelbesproken graaicultuur heeft desastreuze gevolgen gehad en heeft die nog steeds. Werk wordt niet meer gezien als dienst aan de samenleving, maar als middel tot zelfverrijking. Geld is losgezongen van een reële economie en daarmee van de idee van werk als dienst. De uitspraak 'Geldzucht is de wortel van alle kwaad' en, breder, een christelijke ethiek kan juist hier mensen het eerlijke verhaal vertellen.
- Om te kunnen voorzien in het levensonderhoud moet er gewerkt worden. Werk kan daarom een zware last worden, een broodnodige noodzaak om te voldoen aan alle financiële verplichtingen. Ook als werk geen bron van inspiratie en zelfontplooiing meer is, als het lijf protesteert en de waardering uitblijft, moet er gewerkt worden voor het brood op de plank. Hoe velen slepen zich iedere morgen noodgedwongen naar hun werk?
- Werk wordt vaak te eenzijdig als kostenpost opgevat. Hoe lager deze kostenpost, hoe concurrerder het bedrijf, zo is de redenering. In de USA heeft dat er al toe geleid dat mensen twee

banen nodig hebben om in hun levensonderhoud te voorzien. Was de schoonmaker vroeger nog volwaardig medewerker van het bedrijf dat hij schoonmaakte, nu is hij in dienst van een schoonmaakbedrijf dat voor de laagste prijs de opdracht binnensleept. Vanuit de christelijke ethiek is er grote betrokkenheid bij eerlijke beloning en in de Bijbel wordt op vele plaatsen gewezen op de plicht om de rechten van arbeiders te beschermen. Zo wordt over de 'dagloner' gezegd: *U moet hem nog dezelfde dag, voor zonsopgang, uitbetalen; want hij is arm en het gaat hem juist om dat loon* (Deut. 24:15). Rechtvaardige arbeidsovereenkomsten zijn van groot belang, evenals het recht van een organisatie om te onderhandelen over collectieve arbeidsvoorwaarden.

5. Uitzicht

Werk is een menselijke opdracht. Een roeping. Met werk dienen we de ander en de samenleving. In vier paragrafen hebben we het licht gezocht van de christelijke traditie. Voortdurend kwam de waarde van werk in het vizier. Tegelijk werd duidelijk dat we niet meer in de hof van Eden verkeren, maar ons werk doen in een wereld waarin ook dorens en distels groeien. Werk is een zegen, maar (moeten) werken kan verkeren in een vloek. Als we ons daarvan bewust zijn, zijn we beter in staat de valkuilen te vermijden. Maar de vloek ongedaan maken kunnen we niet. Dat klinkt somber, maar gelukkig zijn we niet zelf de alpha en de omega van ons leven en ons werken. We worden gedragen door God. God laat ons niet vallen, ook niet als werkende mens. De wereld dreigt aan van alles en nog wat ten onder te gaan, ook aan onze vlijt. Maar het geloof in God houdt de hoop levend. God heeft ja gezegd aan het begin. En ook nadat vele dromen in duigen zijn gevallen zegt God nog steeds ja. Dat wordt onomstotelijk zichtbaar in de opstanding van Jezus Christus. Daarmee heeft God het diepste en wonderlijkste ja-woord gesproken dat ooit heeft geklonken. Het is het ja-woord van liefde en trouw dat ons mensen opheft uit de afbraak en de ondergang en ons hooghoudt. De wereld is en blijft Gods project. Dat geeft troost in tijden waarin ons werk voor ons gevoel niets voorstelt. Maar het geeft ook moed en kracht om door te gaan. Ons werk is onvolkomen, wij leveren maar brokstukken, maar dat alles is niet zonder zin. Het gaat ergens naar toe. Zoals in een lied van Ad den Besten, in de taal van het gebed, uitgedrukt:

*Betrek ons eens voor al
op Hem die alle dingen
eenmaal nieuw maken zal,
dat wij in duizelingen
zien wat ons oog niet ziet
en ons verblijden zeer,
dat onze arbeid niet
vergeefs is in de Heer.*

Liedboek van de Kerken 287 : 4.

6. Gespreksvragen

Nadenken over onze verhouding tot werken en over ons werk raakt ieder persoonlijk. Sommigen hebben een lange loopbaan achter de rug, waar ze met veel voldoening op terugkijken, voor anderen is werken een dagelijkse bezoeking. Met elkaar nadenken over werk vraagt daarom een veilige sfeer, waarin ieder zelf kan bepalen wat hij of zij wel en niet vertelt. Maar altijd zal iedereen vanuit de eigen levensloop en de eigen situatie aan het gesprek deelnemen.

Een gesprek over werken zal op enig moment ook kunnen gaan over de grote vraagstukken van wereldeconomie en sociaaleconomische politiek, globalisering en rechtvaardigheid. Het is goed om te bedenken dat ons werk en ons nadenken over werken plaatsvindt binnen wereldwijde verbanden. Ook dat heeft alles met ethische bezinning te maken. Het kan echter ook een reden zijn om het niet over persoonlijke zaken te hoeven hebben. In de vragen die hier volgen is ervoor gekozen het accent te leggen op de eigen situatie en de persoonlijke betekenis van werk. Achterliggende vraag is hoe we in en met ons werk anderen en de samenleving tot zegen kunnen zijn.

Vragen bij de handreiking als geheel

1. In hoeverre is er binnen jouw geloofsgemeenschap aandacht voor het thema 'werk'? Vind je het belangrijk om als kerk aandacht aan dit thema te schenken? Zo ja, waarom?
2. In de Inleiding worden diverse plezierige en onplezierige aspecten genoemd die aan werken verbonden kunnen zijn. Welke kun je op jezelf betrekken? Praat jij binnen jouw gemeente wel eens met anderen over de zonzijden en schaduwkanten die er aan (jouw) werk verbonden zijn?
3. Is er een Bijbelgedeelte, een gezang, een andere inspiratiebron die voor jou bijzondere betekenis heeft in je werk of in je verhouding tot je werk. Kun je iets vertellen over het wat en waarom van die betekenis?
4. Kun je iets vertellen over de plaats van werk in het gezin waarin je bent opgegroeid en het arbeidsethos dat je van huis uit hebt meegekregen? Hoe kijk je daar nu op terug in het licht van de ervaringen en de inzichten die je hebt opgedaan in je leven?

Bij Hoofdstuk 1:

5. De 'sabbat', de zondag, hoort in ons dagelijks spraakgebruik bij het 'weekend'. Daarmee krijgt deze dag de betekenis: vrij zijn van het werk. Bijbels gezien heeft de sabbat, de 'zondag' de betekenis: vrij worden voor het werk (vanuit de lofzang). Welke betekenis heeft de zondag voor jou?
6. De opmerkingen bij het basisprincipe dat wij niet van ons werk maar van Gods werk leven geven het belang aan van een levensritme van 'rusten en werken', 'zingen en zwoegen'. Lukt het jou om zo'n levensritme te onderhouden? Zo ja, hoe doe je dat? Zo nee, hoe ervaar je dat?
7. In de visienota van de Protestantse Kerk De hartslag van het leven staat de passage: *Soms wordt kerk vooral werk: er moet van alles en steeds minder vrijwilligers moeten steeds meer gaan doen. De agenda's raken overvol maar de vreugde verdwijnt. De kerk wordt een last in plaats van een bron van rust.* Herken jij deze passage voor jouw gemeente? En voor jouw betrokkenheid bij het kerkenwerk?

Bij Hoofdstuk 2:

8. In ons dagelijks spraakgebruik is 'werk' meestal synoniem van 'betaald werk'. In dit hoofdstuk wordt 'werk' – betaald of niet – allereerst gezien als 'dienst aan de ander'. Dat is een veel ruimere benadering. Van welke benadering ga jij uit als je spreekt over 'werk'?
9. Hoe is het voor jou om over je (betaald) werk na te denken als 'dienst aan de ander'? Hoe komt de dimensie van 'dienst aan de ander' tot zijn recht in het werk dat jij – betaald of onbetaald – verricht?

Bij Hoofdstuk 3:

10. In welk opzicht ervaar je je werk – betaald of onbetaald – als 'een sociaal gebeuren' waarin je met anderen samenwerkt, met hen meeleeft en aandacht van anderen ontvangt? Hoe belangrijk is werk als 'sociaal gebeuren' voor jou?

11. Ken je uit eigen ervaring situaties waarin het samenwerken met anderen een last wordt? Welke mogelijkheden zie je voor je zelf om een bijdrage te leveren aan een positief werkklimaat?

BIJ HOOFDSTUK 4:

12. In dit hoofdstuk gaat het over het thema 'beloning voor werk'. Die beloning – in de vorm van 'het kunnen voorzien in je levensonderhoud' – moet er ook zijn voor mensen die geen betaalde arbeid (kunnen) verrichten (maar die wel hun bijdrage aan de samenleving geven). Daarmee wordt een pleidooi gehouden voor een samenleving die 'solidariteit' hoog in het vaandel heeft staan.
Wat betekent het begrip 'solidariteit' voor jou in dit verband? En wat vind je op dit punt van onze samenleving?
13. Ervaar je (anders dan salaris) andere vormen van beloning voor je (betaald) werk? Welke vormen zijn daarbij voor jou het belangrijkste?

**Protestantse Kerk
in Nederland**

Dienstenorganisatie
Protestantse Kerk

Joseph Haydnlaan 2a
Postbus 8504
3503 RM Utrecht
Telefoon (030) 880 18 80
Fax (030) 880 13 00
servicedesk@pkn.nl
www.pkn.nl